

Гобсек (стислий переказ)

Оноре де Бальзак

Якось узимку 1829/1830 року в салоні віконтеси де Гранльє аж до першої години ночі засиділися два гості, що не належали до її рідні. Перший з них гарний молодий чоловік, зачувши бій камінного годинника, поспішив відкланятися. У салоні її брат та друг сім'ї ще залишилися закінчити партію гри в пікет, а вона підійшла до своєї дочки Камілли, побачивши, що та стоїть біля каміна й прислухається до звуку кабріюлета, що саме від'їжджав. Мати почала м'яко докоряти дочці за надмірну увагу до молодого графа де Ресто. "Я нагадаю тобі тільки одне: у пана де Ресто є мати, жінка, здатна поглинути хоч і мільйон", — сказала вона Каміллі і розповіла, що графиня де Ресто була особою низького походження, мала прізвище Горіо і дуже негарно поводитися з батьком. Вона не заслуговує на такого сина, як Ернест, який ніжно піклується про матір, брата і сестру. І хоч сам молодий граф гідний поваги, жодна з матерів не зважиться довірити йому свою дочку, доки жива його мати.

Зачувши розмову віконтеси, друг їхньої сім'ї стряпчий Дервіль поспішив на допомогу Каміллі, пообіцявши розповісти історію, яка має змінити погляди на становище Ернеста де Ресто. Чому ж віконтеса, одна з найвпливовіших дам Сен-Жерменського передмістя, так охоче спілкувалася зі звичайним стряпчим? Свого часу, повернувшись до Парижа разом з королівською родиною після революції, вона, втративши все, змушена була жити на невеликі гроші, що виділяв їй Людовік XVIII як придворній дамі. Дервіль зумів настільки вправно й професійно повести справи, що незабаром повернув їй будинки, лісові угіддя, акції Орлеанського каналу та інше майно. До того ж він був чесним, мав гарні манери і не скористався жодною вигідною пропозицією щодо блискучої кар'єри у судовому відомстві. Проте в салоні де Гранльє бував частенько і його охоче приймали. Він уже давно помічав закоханість молодих людей і прихильно ставився до обох, за що Камілла була йому вдячна.

Отож, зібравшись з думками, Дервіль розпочав так: "Сьогоднішній вечір нагадав мені про одну романтичну історію, єдину у моєму житті... Адже колись і мені було двадцять п'ять років..." І він розповів про дивного сусіда, якого послав йому випадок, коли Дервіль мешкав на вулиці де-Гре. На думку Дервіля, обличчя його сусіда-лихваря нагадувало місячний диск, оскільки його "жовтувата блідість нагадувала колір срібла, з якого злізла позолота. Волосся... було абсолютно пряме, завжди охайно зачесане і з сильною сивизною — попелясто-сіре. Риси обличчя нерухомі, безпристрасні, немов у Талейрана, здавалися відлитими з бронзи. Очі, маленькі й жовті, немов у тхора, і майже позбавлені вії, не терпіли яскравого світла, тому він захищав їх великим козирком зношеного картуза. Гострий кінчик довгого носа, поритий ряботинням, скидався на буравчик, а губи були тонкими, як у алхіміків та древніх дідуганів на картинах Рембрандта і Метсу". Вік його був загадкою: чи то постарів дочасно, чи то добре зберігся й залишиться моложавим навіки.

Усе в житті лихваря здавалося настільки впорядкованим, ніби його хтось завів, наче якийсь механізм. У нього, здавалося, й емоцій не було. Життя його минало безшумно, немов "сипався цівкою пісок у старовинному пісочному годиннику". Часом його жертви обурювалися, кричали, але потім наставала тиша, "як буває на кухні, коли заріжуть качку". Отакий був сусід Дервіля, коли він мешкав у будинку, що був колись монастирським готелем. Сам Дервіль був тоді ще студентом-правником останнього курсу і лише молодшим писарем у конторі стряпчого. Внаслідок безгрошів'я він жив дуже скромно, отож і заслужив на повагу свого сусіда-лихваря, якого звали Гобсек.

Гобсек був людиною багатою, проте жив дуже скромно, не бажаючи, аби хоч хтось дізнався про його справжні статки. Одного разу, коли він ішов сходами, з його жилетної кишені випала золота монета, проте коли йому хотіли віддати гроші, що покотилися сходами, Гобсек відмовився, сказавши, що в нього, людини бідної, не може водитися золотих монет, інакше хіба б він так жив. Жив він самотньо, нікого до себе не пускаючи, але Дервіль вів його справи, отож мав прихильність цієї дивної людини. Згодом він дізнався, що старому було вже сімдесят шість років і народився він в Антверпені, що мати його була єврейка, а батько голландець і що повне його ім'я Жан-Естер ван Гобсек. Прізвище у перекладі з голландської означало "живоглот". У нього була сестра, в якій були дочка та онука, проте Гобсек ніколи не цікавився рідними і заздалегідь ненавидів своїх спадкоємців. Колись ще десятирічним хлопчиком мати віддала його юного на корабель, що відпливав до голландських володінь Ост-Індії. Там він поневірявся 20 років. Намагаючись розбагатіти, зв'язався з корсарами, шукав скарб диких племен поблизу Буенос-Айреса. Де тільки він не був, однак не дуже любляв про це говорити, хіба що часом Дервілю, та й то потім про це жалкував: "Якщо людяність, спілкування між людьми вважати свого роду релігією, то Гобсека можна назвати атеїстом". Дервіль говорив: "Душа його залишалася для мене таємницею за сімома замками". Він не знав, якої віри Гобсек, чи вона в нього була, чи є щось святе для цієї людини: "Про що думає оця істота? Чи знає вона, що є у світі Бог, почуття, любов, щастя?" Одного разу, коли вони заговорили про гроші, Гобсек розповів своєму молодому сусідові, як він розважається. Відтак відкрив свої погляди на життя, щастя, людей. Непорушним Гобсек вважав лише єдине почуття — інстинкт самозбереження, який, на його думку, в державах європейської цивілізації називають особистим інтересом. Лихвар сказав, що "з усіх земних благ є лише одне, достатньо надійне, аби людині варто було гнатися за ним. Це... золото. У золоті зосереджені всі сили людства". Саме золото містить у зародку все, що ми бажаємо, вважав Гобсек, нахвалюючись: "...я володію світом, не втомлюючи себе, а світ не має наді мною ані найменшої влади". Саме тоді Гобсек розповів Дервілю про історію двох векселів, за якими крилася історія життя двох жінок. Того ранку Гобсек пішов по гроші, що належало сплатити за цими векселями. Він, маючи неабиякі статки і завжди беручи з клієнтів гроші на візника, ходив пішки, економлячи й на цьому. Отож перший вексель дістався йому від гарного молодика, красеня і дженджика. А видала цей вексель жінка, одна з найгарніших парижанок, що була дружиною графа. Коли Гобсек прийшов до графині, служниця

сказала, що пані, повернувшись з балу о третій годині ранку, ще спить. Отож він пішов на вулицю Монмартр, де жила Фанні Мальво, яка видала другий вексель. Він не застав її вдома, проте консьєржка сказала, що гроші для нього вона лишила. Але йому кортіло подивитися на боржницю, і він вирішив зайти пізніше. Опівдні він знову відвідав графиню і дізнався, що сплатити борг вона не може, хоч покої, куди його запросили, були дорого оздоблені, скрізь лежали дорогі прикраси, одяг, які цієї ночі скинула з себе втомлена після балу жінка. Усюди панував безлад, "в усьому була краса, позбавлена гармонії". Спостережливий Гобсек одразу вгадав по всьому сумну долю нерозважливої жінки. Вона благала про відстрочку платежу, аж тут нагодився її чоловік, якому вона збрехала про Гобсека, що це її постачальник, і вона швидко віддала лихвареві діамант, звелівши йти якомога скоріше. Виходячи з дому, він побачив, як під'їхав той самий молодик, коханець графині, Максим де Трай. Дізнавшись, що графиня сплатила гроші по векселю, він посміхнувся дещо іронічно. "І я прочитав на його обличчі усе майбутнє графині. Цей білявий красень, холодний, бездушний гравець, розориться сам, розорить її, розорить її чоловіка, розорить дітей, розтринькавши спадок". Потім Гобсек навідався до Фанні Мальво, яка мешкала на шостому поверсі у невеличкій, дуже чистій квартирі з двох кімнат. Усюди в кімнаті, куди його запросили, лежали стоси розкритого полотна, і він зрозумів, що вона білошвейка. Ночами їй часто доводилося працювати, проте гроші по векселю вона сплатила вчасно. Вдягнена вона була просто, але з витонченістю парижанки. У неї була "граціозна голівка, свіже личко і привітний вигляд; каштанове, гарно зачісане волосся, спускаючись двома гладенькими напівколами, прикривало скроні, і це надавало якийсь тонкий вираз її голубим очам, чистим, як кристал". Гобсекові вона так сподобалася, що він ледве не запропонував позичити їй гроші під дванадцять процентів, але вчасно схаменувся, бо вважав, що благодіяння "для того, кому воно призначене... буває погибельним". Так Дервіль уперше дізнався і про Фанні Мальво, з якою потім одружився, і про графиню Анастазі де Ресто, і про те, як розважається, спостерігаючи за людськими трагедіями, старий лихвар Гобсек. Виявляється, зі слів Гобсека, що таких, як він, "у Парижі чоловік десять..." Він називає таких людей володарями людських доль, адже, на його думку, життя — "це машина, яку приводять до руху гроші". Тому вони й збираються у певні дні щотижня у кафе "Феміда" поблизу Нового мосту, аби поділитися фінансовими таємницями і проаналізувати події. Він хизувався тим, що у його голові ті самі ваги, на яких виважуються спадки і інтереси всього Парижа. "Ну то як вам здається тепер, — сказав він, повернувшись до мене блідим своїм обличчям, ніби вилитим зі срібла, — чи не ховається жагуча насолода за цією холодною, застиглою маскою, яка так часто дивувала вас своєю незворушністю?" Дервіль раптом побачив Гобсека зовсім іншим, він здавався "фантастичною фігурою, уособленням влади золота". Отоді він злякався: невже все сходиться до грошей?

Нині, розповідаючи про нього у салоні віконтеси де Гранльє, Дервіль ніби переживав усе знову. Якраз у цей час, доживши до вісімдесяти дев'яти років, Гобсек помер, і тепер Дервіль міг розповісти, як саме щастя Камілли де Гранльє залежить від

цього дивного лихваря Гобсека. І Дєрвіль згадав, як тоді, багато років тому, він захистив дисертацію, здобувши ступінь ліценціата права, й був зарахований до колегії стряпчих. Довіра Гобсека до нього ще більше виросла, і він звертався до молодого юриста за порадою у найризикованіших справах. За три роки невтомної праці Дєрвіль став старшим клерком у конторі і переїхав з вулиці де-Гре, але Гобсек, як і раніше, звертався до нього по поради. Якраз тоді хазяїн контори, де служив Дєрвіль, наробивши боргів, змушений був її продати за сто п'ятдесят тисяч франків. Дєрвіль, розрахувавши, як він зможе за десять років повернути гроші, звернувся по гроші до Гобсека. Той, як завжди, усе знав наперед, хоч ніхто про це не говорив публічно. Вони розпочали торг, і Дєрвіль отримав позику під п'ятнадцять відсотків, лихвар не хотів йому поступатися, бо вважав, що найгірше для людини обов'язок вдячності. Краще вже розплачуватися грошима. Проте він пообіцяв рекомендувати його своїм колегам Вербрусту, Пальма, Жигонне. Він додав ще умову, аби Дєрвіль консультував його безкоштовно до кінця днів і годував обідом під час спілкування по середах і суботах. "За п'ять років, — згадував Дєрвіль, — я вже розквитався з Гобсеком повністю". Гроші дісталися йому працею і талантом та знаннями юриста. Власними особистими якостями він досяг певного соціального стану, стабільності й одружився з Фанні Мальво, яка отримала у спадок від померлого дядька сімдесят тисяч франків. Отож усе разом і допомогло віддати борг.

"Аж раптом вже за рік випадково, майже проти своєї волі, потрапив я на парубоцьку вечірку", — вів далі Дєрвіль. Там приятель познайомив його зі світським жевжиком Максимом де Траєм, аби він повів цього гравця й улюбленця жінок до Гобсека й допоміг з ним помиритись. Дєрвілю довелося це зробити. Виявилося, що й Гобсек був зацікавлений у цьому примиренні, бо хотів врятувати свої гроші. Незабаром Максим де Трай привів до лихваря жінку дивної краси. Це й була графиня де Ресто, яку вправно використовував красень Максим де Трай, що штовхав не її одну на дно страшної прірви. Вона принесла чоловікові діаманти, на які не мала права, аби тільки здобути гроші для свого коханця. І хоч Дєрвіль намагався врятувати її від необережного кроку, принади де Трая перемогли. Вона віддала діаманти за досить низьку ціну, знаючи, що треба їх викупити неодмінно, ще й за справжню ціну. Старий лихвар до того ж виписав чек лише на п'ятдесят тисяч, а решту віддав векселями Максима де Трая, який нещодавно вихвалявся, що його векселі будуть оплачені завжди. Він розлютився, але Гобсек ладен був викликати його на дуель, і молодик змушений був вибачитись. Графиня вискочила в розпачі. А незабаром до Гобсека прибіг чоловік років тридцяти п'яти, схожий манерами й статуєю на покійного герцога Рішельє. Це був чоловік графині де Ресто. Він у гніві погрожував Гобсекові судом, оскільки його дружина не мала права самостійно розпоряджатися будь-яким майном. Але Дєрвіль розтлумачив графу безперспективність задуманого і врешті-решт уклав угоду з Гобсеком про викуп діамантів. Тоді ж лихвар порадив графові знайти надійного друга, щоб за допомогою фіктивного документа про купівлю-продаж зберегти спадщину для своїх дітей. Граф спитав у Дєрвіля, якої він думки про Гобсека, і

той сказав, що в цій людині "живуть дві істоти: скнара і філософ, підла істота і вивищена". "Але якщо я умру, залишивши малолітніх дітей, то він буде їхнім опікуном", — сказав Дервіль. І граф де Ресто вирішив скласти договір купівлі-продажу свого майна Гобсекові, а Дервілю доручив скласти зустрічну розписку Гобсека про те, що продаж фіктивний і що як тільки старший син графа Ернест де Ресто досягне повноліття, Гобсек зобов'язується віддати йому все майно. Оскільки Ернест був надто прив'язаний до матері, жінки легковажної, то граф попросив Дервіля зберігати розписку в себе. У цьому ж документі він виділяв долю спадщини і для молодших дітей. Проте минуло три місяці, а документа Дервіль так і не отримав. Одного разу, обідаючи з Гобсеком, Дервіль таки спитав у нього, що з графом, і той сказав, що граф де Ресто на порозі смерті. Він не витримав горя й захворів. Вони разом пішли до графа, але графиня, побоюючись заслуженої кари, зробила все, аби не пустити Дервіля до графа. Весь час вона проводила біля чоловіка, і всі думали, що вона така віддана й турботлива дружина, а тим часом графиня шпигувала за чоловіком, і коли він помер, влаштувала справжній обшук. Коли після смерті графа Гобсек і Дервіль зайшли до його спальні, вони були вражені безладом, який там учинила графиня, навіть тіло чоловіка вона зухвало перевернула, шукаючи потрібні документи. Мабуть, граф до останнього ховав зустрічну розписку під подушкою. Дервіль побачив на килимі розірваний конверт з гербовою печаткою графа, що був адресований саме стряпчому. У каміні горіли якісь папери. Почувши, що вони прийшли, графиня швидко пробігла очима перші рядки заповіту і, побачивши там імена своїх молодших дітей, кинула папери у вогонь, думаючи, що документ позбавляє їх спадщини. "Що ви наробили! — скрикнув я, вихопивши з каміна шматочок паперу, якого ще не торкнувся вогонь. — Ви розорили своїх дітей! Адже ці документи забезпечували їм спадщину", — так згадував про це Дервіль. Гобсек вирішив сам користуватися майном графа, оскільки зустрічна розписка була спалена. "Будинок графа Гобсек здав для винаймання; літо проводив по-панськи у його маєтках, тримав себе там за хазяїна, будував ферми, лагодив млини і дороги, саджав дерева". Одного разу, зустрівши Гобсека на одній з алей Тюїльрі, Дервіль сказав, що графиня змінилася, увесь час присвячує дітям, дала їм гарну освіту, а старший її син Ернест гарний юнак, він намагається працювати, аби забезпечити матір і молодших брата і сестру. Але на запитання про те, чи не збирається Гобсек таки допомогти Ернесту, той відповів, що нещастя — найкращий учитель. У нещасті він багато чого навчиться, дізнається про ціну грошей, чоловіків і жінок. "А як стане вправним лоцманом у життєвому морі, ми його до капітана підвищимо", — зауважив лихвар. Через деякий час Гобсек захворів. Навідавшись до нього, Дервіль побачив, що той зовсім заслаб, але не слабшала його жадібність. На той час він винаймав увесь будинок сам, не бажаючи нікого бачити біля себе. Однак щодня отримував дари. Він "приймав усе, починаючи від кошика з рибою, піднесеного якимось бідаком, і закінчуючи пакунком свічок — подарунком людей скупуватих, брав столове срібло від багатих людей і золоті табакерки від спекулянтів". Служка сказала, що їй здається, ніби він це все поглинає, а сам усе худне, бо воно йому все не на користь.

За деякий час Гобсек прислав по Дервіля, бо йому було зовсім зле. Увійшовши до кімнати лихваря, Дервіль побачив, що Гобсек стоїть навколішках біля каміна, в якому не було вогню, хоч і було досить холодно, а лише купка попелу. Але затопити камін він відмовився і сказав, що це вже його останні години, а встав він, бо йому здалося, ніби по всій кімнаті котиться золото, і він хотів його підібрати. Помираючи, він бідкався, кому ж піде його добро, і попросив Дервіля відшукати його єдину родичку, дочку Прекрасної Голландки, повію на прізвисько Вогник. Він заповідав також розпорядитися його майном і, навіть помираючи, давав поради, як що продати дорожче. Гобсек помер, зупинивши погляд на купці попелу в каміні, і коли Дервіль придивився ближче, то побачив під золою купи золота й срібла, вірогідно, його доходи за час хвороби. Гобсек нікому не довіряв. Коли Дервіль вирішив оглянути й інші кімнати, то був вражений: там були їстівні припаси, вкриті де-не-де пліснявою, якісь продукти гнили, і стояв страшний сморід. Лежали також і різні товари: кава, ящики цукру, діжечки з ромом тощо. Скрізь були складені банкноти, навіть у книжках. Дервіль розповідав, що ніколи ще у своїй юридичній практиці не зустрічав такого дивного поєднання скупості зі своєрідністю характеру. Повернувшись до кімнати, де жив і помер Гобсек, Дервіль побачив під прес-пап'є переписку лихваря з тими, кому він збирався продати свої подарунки. Він торгувався за кожний дріб'язок. І заради чого? Щоб віддати величезне багатство в руки якоїсь непотреби — легковажної родички.

"Але разом з тим, — звернувся Дервіль до пані де Гранльє, — за документами, Ернест де Ресто незабаром матиме настільки солідне майно і гроші, що це дозволить йому одружитися з Каміллою та ще й виділити неабиякий капітал для матері й брата, а сестру забезпечити посагом". Віконтеса де Гранльє згадувала про древність свого роду, але Дервіль нагадав: "А ви знаєте, який герб у Ресто? Чотиричасне червлене поле зі срібною смугою й чорними хрестами. Дуже древній герб". — "Ну що ж, — розсудила пані де Гранльє, — Камілла може і не зустрічатися зі своєю свекрухою, порушницею гасла на гербі *Res tuta* (надійність). До того ж у деяких домах її таки приймають бодай на раутах".